

# Białczak, Adam

---

## Polskie podziemie na kurpiowszczyźnie w latach 1945-1948 : zarys problemu

---

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 12, 244-255

---

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych [mazowsze.hist.pl](http://mazowsze.hist.pl).

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ADAM BIAŁCZAK

## **Polskie podziemie na kurpiowszczyźnie w latach 1945- 1948. Zarys problemu \***

Zakończenie II wojny światowej na terenie Polski nie kończy zapoczątkowanej w 1939r. walki, ani działalności konspiracyjnej o niepodległą Ojczyznę. Stalinowska machina represji, która zaczęła się przesuwać na ziemie polskie już w początkach 1944 r. spowodowała, że tysiące osób wróciło do podziemia.

Rozwiązanie 19 stycznia 1945 r. Armii Krajowej<sup>1</sup> (zamyka okres w dziejach polskiego podziemia, którego zasadniczym celem działalności konspiracyjnej była walka z okupantem hitlerowskim, zachowanie tożsamości narodowej i państwowej. Nowa kształtująca się sytuacja polityczna kraju spowodowała istotne zmiany w działalności politycznego i zbrojnego podziemia. 1 lipca 1945r. działająca w konspiracji Rada Jedności Narodowej (RJN) uległa rozwiązaniu. W ślad za nią zlikwidowana zostaje Delegatura Sił Zbrojnych. 2 sierpnia 1945 r. zostaje ogłoszona amnestia dla ludzi „z lasu”. Skorzystało z niej 42 tys. ludzi głównie z organizacji politycznych i zbrojnych, związanych ze Stronnictwem Pracy (SP), Polską Partią Socjalistyczną - Wolność, Równość, Niepodległość (PPS-WRN), Stronnictwa Ludowego oraz znaczna część żołnierzy AK<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Treść ostatniego rozkazu: „Żołnierze Armii Krajowej ! Daję Wam ostatni rozkaz. Dalszą swą pracę i działanie prowadźcie w duchu odzyskania pełnej niepodległości Państwa i ochrony ludności polskiej przed zagładą. Starajcie się być przewodnikami Narodu i realizatorami niepodległego Państwa Polskiego. W tym działaniu każdy z Was musi być dla siebie dowódcą. W przekonaniu, że rozkaz ten spełnicie, że zostaniecie wierni tylko Polsce oraz by Wam ułatwić dalszą pracę z upoważnienia Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zwalniam Was z przysięgi i rozwiązuję szeregi AK. W imieniu służby dziękuję Wam za dotychczasową ofiarną pracę. Wierzę głęboko, że zwycięży nasza Święta Sprawa, że spotkamy się w prawdziwie wolnej i demokratycznej Polsce. Niech żyje Wolna, Niepodległa, Szczęśliwa Polska” (w:) Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945, t. V, p. 1391, s. 239, Londyn 1981.

<sup>2</sup> „W woj. warszawskim w pow. Ostrołęckim w czasie od 10.IX. 1946r. do 10.IX.1946r. liczba ujawnionych członków organizacji nielegalnych objęła ogółem 467 osób, w tym: NZS 21, AK 159, NZW 96. W liczbie tej znajduje się 5-ciu dowódców kompanii NZW i jeden NSZ. Zdano 4 erkaemy, 7 automatów, 89 kb, 5 pistoletów, 3 aparaty i 419 szt. amunicji. Dekonspiracja bandytów nosi często charakter pozorny. Świadczy o tym mała ilość zdanej broni. Np. w pow. Ostrołęckim 467 bandytów zdało tylko 107 jednostek broni. Część broni została zmagazynowana” (w:) Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1946, Warszawa 1996, s. 64

Ponowne ożywienie walki przeciw komunizacji kraju następuje z chwilą przyjazdu Stanisława Mikołajczyka do Polski. Wkrótce tworzy się Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) będące osią opozycji politycznej. Aktywizacji ulegają również inne nurty polityczne związane z obozem narodowym oraz PPS-WRN<sup>3</sup>. Podziemie zbrojne działające w Polsce w latach 1945-1956 można z uwagi na genezę podzielić na:

- 1/ wywodzące się z Armii Krajowej tzw. poakowskie stanowiły je ugrupowania: Ruch Oporu Armii Krajowej (ROAK), Delegatura Sił Zbrojnych (DSZ), Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość (WiN).
- 2/ podziemie narodowe z dwoma ośrodkami kierowniczymi
  - a/ Stronnictwo Narodowe (SN) kierujące organizacjami: Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW), Komenda Ziem Wschodnich, Młodzież Wszechpolska, Młodzież Wielkiej Polski
  - b/ Organizacja Polska (OP) i podlegające jej Narodowe Siły Zbrojne (NSZ)<sup>4</sup>.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej na tereny Kurpiowszczyzny rozpoczęła się walka z podziemiem, aresztowania i wywózki żołnierzy AK do ZSRR<sup>5</sup>.

<sup>3</sup> S. Mikołajczyk, *Polska zgwałcona*, Warszawa 1990; M. Turlejska, *Z walk przeciw zbrojnemu podziemiu 1944-1947*, Warszawa 1966.

<sup>4</sup> Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944-1956, Lublin 1993, s. 8.

<sup>5</sup> „Polska bowiem wśród innych krajów demokracji ludowej była szczególnym poligonem doświadczalnym dla organizowania band terrorystycznych, zbrojnych oddziałów dywersji politycznej, przez doświadczonych mistrzów prowokacji z radzieckiego kontrwywiadu. Miało to nawet swoją nazwę - SMERSZ (specjalnyje metody razoblaczenija szpionow-specjalne metody demaskowania szpiegów, polegające na posyłaniu swych agentów w środowisko przeciwnika i potem ich „demaskowaniu”), M. Turlejska, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944-1954*, Londyn 1989, s. 63;

„ (...) gdy armie sowieckie wkroczyły w 1944 r. do Polski, Rumunii i Węgier, SMERSZ-owi powierzono coraz więcej zadań czysto politycznych (...) . Na krótko przed wkroczeniem Armii Czerwonej na ziemie polskie utworzone zostały w ramach SMERSZ-u grupy operacyjne (...) . Sowieckie grupy operacyjne to jest grupy kontrwywiadu sowieckiego (...) przystąpiły do aresztowania i likwidacji oddziałów Armii Krajowej rozpracowanych już poprzednio przez zrzuconych do Polski agentów wywiadu (...) . Wydział polski tego wywiadu, pod kierownictwem pułkownika Szklarenki w Moskwie, zrzucił do Polski poważną ilość szpiegów z zadaniem ustalenia działalności organizacji niepodległościowych po to, aby je zlikwidować natychmiast po wkroczeniu wojsk sowieckich (...) .

Prowadziły ją początkowo oddziały NKWD poruszając się za jednostkami frontowymi, traktując wszelką konspirację jako wrogie działanie na zapleczu wojsk radzieckich. W wyniku takich działań aresztowano ponad 130 osób<sup>6</sup>. Aresztowania miały charakter represyjny i celem ich była likwidacja osób związanych z działalnością niepodległościową.

Już w styczniu 1945 r. na terenie gminy Myszyniec NKWD aresztowała 23 osoby związane z AK, m.in. komendanta AK w Myszyncu ppor. Kazimierza Stefanowicza „As”.

W pierwszych miesiącach 1945r. władze „lubelskie” utworzyły w Ostrołęce starostwo, następnie Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP), Komendę Powiatową MO oraz sieć wiejskich posterunków MO. Na zubożoną ludność kurpiowską nałożono wysokie kontyngenty. Bezwzględny ich ściąganiem zajmował się pełnomocnik PKWN na teren powiatu ostrołęckiego - Feliks Stela.

Rozwój podziemia na Kurpiowszczyźnie budził niepokój nowej władzy. W piśmie do wojewody warszawskiego z kwietnia 1945 r., starosta ostrołęcki wskazywał na wzrost aktywności podziemia:

„od kilku dni zachodzą na terenie tutejszego powiatu wypadki zakłócania spokoju publicznego przez nieznanne elementy, wypadki zachodzą w nocy dokonywane przez nie wytropione bandy, napadające na posterunki Milicji Obywatelskiej, których członkowie są terroryzowani lub rozbijani. Napadów dokonano na 5 posterunków MO...”.

Nie wszyscy dowódcy terenowi AK podporządkowali się rozkazowi Komendy Głównej AK o rozwiązaniu AK. Komendant Okręgu Białystok Władysław Liniarski „Mścisław” w lutym 1945r. powołał Armię Krajową Obywatelską (AKO) pozostając w dawnych strukturach organizacyjnych.

---

Za najbardziej spektakularne działanie kontrwywiadu i sowieckich władz bezpieczeństwa uznać można zaproszenie na rozmowy, a następnie podstępne porwanie kierownictwa Podziemnego Państwa Polskiego z okresu okupacji niemieckiej - szesnastu wybitnych działaczy politycznych i wojskowych, przewiezienie ich do Moskwy” (w:) Polacy wobec przemocy 1944-1956, pod red. B. Otwinowskiej i J. Żaryna, Warszawa 1996, s. 170;

Tego rodzaju grup zrzucano na teren Kurpiowszczyzny kilka, m.in. „dwie grupy organizacyjne pod dowództwem chorążego Kortla i kaprała Galdesa przerzucano do północnej części Polski, w rejon Ostrołęki w celach organizatorskich (...) w: Z Archiwów Sowieckich, Konflikty polsko-sowieckie 1942-1944, t. 3, Warszawa 1993, s. 179.

<sup>6</sup> Losy tułacze mieszkańców województwa ostrołęckiego 1939-1956, Ostrołęka 1993, s. 125- 178

Obwód AKO Ostrołęka od marca 1945r. oznaczony został w strukturze Okręgu Białystok jako Obwód nr 4. Dowódcą obwodu został ppor. rez. Aleksander Bednarczyk „Adam”, zastępcą ppor. rez. Witold Burgemajster „Kmicic”.

Na terenie Obwodu nr 4 zorganizowano 4 bataliony w oparciu o strukturę z okresu okupacji:

I batalion - kompanie: 1 (Ostrołęka) 1 „Agrest”, 2 „Brzoza”, 3 „Czereśnia” - dowódca ppor. rez. Tadeusz Krak „Groźny”

II batalion - kompanie: 4 (Piski) „Dąb”, 5 (Czerwin), „Echo”, 6 (Goworowo) „Flora” - dowódca ppor. rez. Leonard Cejko „Vis”

III batalion - kompanie: 7 „Głóg”, 8 (Czarnia) „Choina”, 9 (Myszyniec) „Igliwie” - dowodzony przez ppor. rez. Ryszarda Pszczółkowskiego „Gryfa”

IV batalion - kompanie: 10 (Turośl) „Jałowiec”, 11 (Zbójna) „Klon”, 12 „Leszczyna”, dowódca ppor. cz. w. Józef Ogiński „Odrowąż”.

Odtworzona niemal od podstaw zostaje Wojskowa Służba Kobiet. Struktura organizacyjna WSK zostaje podzielona na 4 rejony te, zaś na placówki odpowiadające kompaniom terenowym. Funkcję przewodnika WSK pełniła NN „Zieleń”, a zastępcą została Helena Rudnicka „Chrzyszcz”. Rejony kierowane były przez „Kalinę”, „Halinę”, „Kropkę” i „Grażynę”<sup>7</sup>.

Praca wywiadu była skierowana na penetrację aparatu władzy „lubelskiej”. Obwód AKO dysponował swoimi ludźmi w obsadach posterunków milicji, urzędach gmin<sup>8</sup> oraz w PUBP. Przekazywali oni wiadomości o planowanych akcjach UB, ostrzegali przed aresztowaniem, informowali o stanie uzbrojenia, liczbie pracowników i pełnionych funkcjach, dostarczali broń i amunicję.

W początkach roku 1945 ostrołęcka AK- AKO przystąpiła do samoobrony. W lutym i marcu 1945 r. patrole samoobrony AK-AKO wykonały 19 wyroków śmierci na agentach NKWD m.in. 11.02.1945 r. zastrzelono w Choromanach Aleksandra G. odpowiedzialnego za wydanie NKWD 3 żołnierzy AK, 13.02.1945 r. zastrzelono wójta gminy Troszyn, Szczepana W., który wydał NKWD 3 akowców oraz znaleziono przy nim listę żołnierzy AK, która miała być przekazana NKWD, a także listę członków PPR z terenu gminy<sup>9</sup>. 24.03.1945 r.

<sup>7</sup> K. Krajewski, T. Łabuszewski, Białostocki Okręg AK-AKO, Warszawa 1997, s. 333.

<sup>8</sup> Z podziemiem współpracował m.in.: komendant posterunku MO w Myszyńcu IN Białobrzeski, komendanci w Zbójnej i Turośli, byli także członkami podziemia, jak wójt w Baranowie Jerzy Mydlarski i Antoni Chojecki komendant MO w Łysych, jednocześnie członek NZW ps. Ślepowron. „ W Myszyńcu pow. Ostrołęka, UB aresztował cały oddział śledzący MO z komendantem Niwińskim. Ten zdołał zbiec z więzienia. Zarzuca się im kontakt z „leśnymi” i przynależność do NSZ, (w:) Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach, t. I, Wrocław 1997, s. t. , s. 523.

<sup>9</sup> K. Krajewski, T. Łabuszewski, Białostocki... ,op. cit., s. 339.



na drodze Myszyniec - Czarnia wykonano udany zamach na Feliksa Stola, pełnomocnika PKWN, Inspektora Wojennych Świadczeń Rzeczowych, także współpracownika NKWD<sup>10</sup>.

W kwietniu (20.04.1945 r.) rozbrojono posterunek MO w Kadzidle, gdzie zdobyto 6 pistoletów maszynowych, 14 kb i 2 pistolety<sup>11</sup>.

Największe nasilenie działań zbrojnych AKO następuje w miesiącu maju 1945 r. Wykonano wówczas osiem wyroków śmierci na konfidentach NKWD i PUBP oraz agentach z czasów okupacji niemieckiej. Przeprowadzono akcje na posterunki MO, zajmując Ostrołękę, atakując miejscowe PUBP. Udanego zamachu dokonano na powiatowego sekretarza PPR w Ostrołęce, Jana Kędzierskiego, w dniu 11.05.1945 r. w Ostrołęce.

18.05.1945 r. rozbrojono posterunek MO w Czarni, zdobywając broń, a 26.05.1945 r. przeprowadzono atak na posterunek MO w Lelisie, „gdzie zniszczono akta rejestracji poborowych i dokumentację w urzędzie gminnym. Zdobyto 3 moździerze i 2 skrzynki amunicji do nich, 1 rkm, 6 kb, 2 skrzynki amunicji karabinowej oraz radio”<sup>12</sup>.

Największą akcję AKO w Obwodzie nr 4, przeprowadzono z 19 na 20.05.1945 r. w Ostrołęce. Oddział AKO w sile około 90 żołnierzy zaatakowały miejscową siedzibę KP MO, PUBP i NKWD zadając przeciwnikowi duże straty. W Starostwie i Urzędzie Skarbowym zdobyto 7 363 272 zł.<sup>13</sup>

W piśmie PPR do WRN z 22. 05.1945 r. informowano:

„... w nocy z 19(20 maja do miasta Ostrołęki wtargnęły uzbrojone oddziały i po sterroryzowaniu Pow. Milicji Obyw. 1 PUBP rozpoczęły niszczycielską gospodarkę w lokalu starostwa wskutek czego wszystkie akta PRN zostały zniszczone”<sup>14</sup>.

30.05.1945 r. w zasadzce na drodze z Kadzidla do Baranowa nie rozpoznany oddział zabił milicjantów z posterunku w Kadzidle - Zygmunta Pszczółkowskiego i Czesława Zerę<sup>15</sup>. Przez kolejne miesiące charakter działań AKO w ostrołęckiem nie uległ zmianie. Zgodnie z rozkazem dowództwa Rejonu „B” unikano większych starć zbrojnych, ograniczając się w ramach samoobrony do

<sup>10</sup> Ibidem, s. 340

<sup>11</sup> Ibidem, s. 341

<sup>12</sup> Ibidem s. 342

<sup>13</sup> Ibidem, s. 343

<sup>14</sup> K. Dobrosielski, Początki władzy ludowej i walka o jej utrwalenie w województwie warszawskim w latach 1944-1947, Warszawa 1980, s. 117-118

<sup>15</sup> A. Opęchowski, Na Kurpiach, w: Trud pierwszych lat. Wspomnienia Mazowszan, red. B. Dymek i B. Gierlach, Warszawa 1981

likwidacji współpracowników UBP, NKWD i KBW. Na przełomie sierpnia i września w ostrołęckie skierowano 1 batalion 2 pułku zmotoryzowanego KBW dowodzony przez mjr Sawicza, szefa Wydziału Operacyjnego „celem oczyszczenia powiatu od grasujących band AK, NSZ i rabunkowych”<sup>16</sup>.

W powiecie ostrołęckim jednostka KBW przeprowadziła 12 operacji przeciwko podziemiu. Aresztowano 46 osób, jednocześnie „zwerbowano agentów- na terenie pow. Ostrołęka 12. tworząc sieć agentury obejmując większość gmin”<sup>17</sup>.

We wrześniu 1945 r. struktury obwodu ostrołęckiego AKO w całości przeszły do Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”, otrzymując kryptonim „Dorota”. Prezesem Obwodu Ostrołęckiego został por. Aleksander Bednarczyk „Adam”, a zastępcą mianowano por. Romana Sadowskiego „Blady”.

Ważną działalnością Ostrołęckiego WiN-u była szeroka akcja propagandowa. Obwód wydawał własną gazetkę „Puszcza Szumi”<sup>18</sup>, rozpowszechniało podziemną prasę ogólnokrajową, drukowano duże ilości ulotek<sup>19</sup>. Specjalną część działalności propagandowej stanowiły akcje „Z”<sup>20</sup> i „O” Akcja „O” „odpluskwianie” polegała na przesyłaniu pocztą wybranym członkom PPR i PUBP ostrzeżeń zalecających zaprzestanie działalności lub wyroki sądów w imieniu „Sądów Specjalnych Rzeczypospolitej Polskiej”. W powiecie ostrołęckim jesienią 1946 r. WiN rozesał 150 takich ostrzeżeń<sup>21</sup>. Podczas referendum władze WiN-u wzywały społeczeństwo do głosowania „nie” na 2 pierwsze pytania, zaś NZW propagowało „3 razy nie”<sup>22</sup>.

Poważne wstrząsy i ciosy dotknęły podziemie w Ostrołęckiem jesienią 1946 r., kiedy to aresztowany ppor. Feliks Przybytniewski „Mieczysław” dowódca

<sup>16</sup> cyt. za K. Krajewski, T. Łabuszewski, Białostocki..., op. cit. s. 344

<sup>17</sup> Ibidem, s. 45

<sup>18</sup> W. Chojnacki, Bibliografia polskich publikacji podziemnych wydawanych pod rządami komunistycznymi w latach 1939-1941 i 1944-1953, Warszawa 1996, s. 71

<sup>19</sup> Biuletyny Informacyjne... t. 2, s. 27

<sup>20</sup> „Wytyczne do „Akcji Z” opracował Rzepecki wraz z Borzobohatym w maju 1945 r. Myślą przewodnią „Wytycznych było oddziaływanie na żołnierzy Wojska Polskiego (Żymierskiego - stąd skrót, w duchu niepodległościowym (w:) Z. Woźniczka, Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”, Warszawa 1992, s. 67.

<sup>21</sup> T. Walichnowski, U źródeł walki z podziemiem reakcyjnym w Polsce, Warszawa.1980, s. 224.

<sup>22</sup> W referendum społeczeństwo miało odpowiedzieć na 3 pytania:

1) Czy chcesz zniesienia Senatu ?, 2) Czy aprobujesz nacjonalizację podstawowych gałęzi przemysłu i reformę rolną ?, 3) Czy aprobujesz zachodnią granicę Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej ?.

NZW, wystosował z więzienia odezwę do żołnierzy podziemia, w której wzywał do zaprzestania działalności i ujawnienia się. Efekt odezwy, to 467 ujawnionych żołnierzy z powiatu ostrołęckiego. 20.12.1946 r. w wyniku operacji podjętej przez UB przeciwko dowództwu powiatowego WiN-u, zostaje zastrzelony por. Bednarczyk „Adam”, ranny i aresztowany por. Sadowski „Błady”. Obwód działa jeszcze do marca 1947 r. do chwili ujawnienia przeprowadzonego przez kpt. Filochowskiego „Sana”.

Od 1947 r. ciężar prowadzenia działalności konspiracyjnej na terenie Kurpiowszczyzny przejęły oddziały endecji.

Pod koniec 1944 r. utworzono Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW) z połączenia poprzednio scalonych, a następnie wycofanych z Armii Krajowej, oddziałów Narodowej Organizacji Wojskowej (NOW) i Narodowych Sił Zbrojnych (NSZ)<sup>23</sup>.

Organizację Okręgu NZW „Mazowsze” powierzono kpt. Zbigniewowi Kuleszy „Młot II”. „Część woj. warszawskiego (północna) miała silną organizację NSZ, ale nie działała ona sprawnie bo jej szeregi opuścili wyżsi dowódcy - komendanci powiatów i sztabu okręgu. Na tym terenie (w siedmiu powiatach) panowała anarchia w szeregach NSZ i byłej AK-WiN. Powstało kilkanaście oddziałów samoobrony i jeszcze więcej „dzikich” grup zbrojnych. Działy też zwykle bandy<sup>24</sup>.

W końcu lipca 1945 r. rozkazem specjalnym powiadomiono członków NSZ i ROAK (narodowców) o utworzeniu Komendy Okręgu „Mazowsze” i przejścia wszystkich członków tych organizacji w szeregi Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Okręg zasięgiem swojego działania obejmował powiaty: Ostrołęka, Przasnysz, Ciechanów, Maków Maz., Mława oraz część powiatów Łomża i Szczytno<sup>25</sup>.

Komendantem Okręgu został kpt. Z. Kulesza „Młot II”, który pełnił także funkcję komendanta powiatu Ostrołęka, zastępcą był Marian Kwaśniewski „Burza”. Pogotowiem Akcji Specjalnej dowodził Józef Kozłowski „Las”.

<sup>23</sup> Komendantem Głównym został ppłk Albin Rak, od 16.01.1945 ppłk Tadeusz Danielewicz

<sup>24</sup> „Na terenie pow. Ostrołęka działa z ramienia NSZ „Wierny”, który organizuje na tamtejszym terenie bandy napadające ludność w celach rabunkowych. Stwierdzono podszywanie się pod firmę AK, z drugiej zaś strony - przez akcje „Wiernego” zostało uszkodzonych wielu członków polskiej konspiracji” (w:) Zrzeszenie..., t. 1, s. 3 I2

<sup>25</sup> Z. Młot - Kulesza, Śledztwo wykłetych, Warszawa.1995, s. 369-370); tenże, NZW w walce ze stalinizmem na Mazowszu w latach 1 945-1956 (w:) Prawda i legenda o NSZ i NZW, Zbiór referatów, Mława 1992., s. 56



W południowej części powiatu, niezależną próbę organizowania Komendy Powiatowej podjął ppor. F. Przybytniewski „Mieczysław”, który podporządkował się Komendzie Białostockiej XV Okręgu NZW „Chrobry”. W wyniku tych działań powiat ostrołęcki podporządkowany był dwu Komendom : XVI Okręgowi „Mazowsze” (cz. północna) i XV Okręgowi „Chrobry” (cz. południowa). Podział ten utrzymywał do jesieni 1946 r., kiedy nastąpiło scalenie obu części powiatu i przejście siatki terenowej przez XVI Okręg NZW.

W maju 1946 r. obsada personalna Komendy XVI Okręgu NZW „Mazowsze” przedstawiała się następująco:

Komendant Okręgu kpt.	Zbigniew Kulesza „Młot II”
Zastępca Komendanta	Józef Kozłowski „Las”
Wydz. I Organizacyjny	Henryk Tkacz „Sęk”
Wydz. II Wywiad	Z. Kulesza Młot II”
Wydz. III Propagandy	Czesław Kania „Witold”, „Nałęcz”
Wydz. IV Łączność	Władysław Orzyzgoła „Borsuk”
Wydz. Gospodarczy	Bolesław Szyszko „Klon”
Grupa sanitarna	Jadwiga Królikowska „Danka”
Szef PAS <sup>26</sup>	Józef Kozłowski „Las”
Ochrona Komendy Okręgu	Piotr Macuk „Sęp” <sup>27</sup>

Przy sztabie istniała żandarmeria, którą kierował Witold Sieczko „Szary”. Zadaniem jej było egzekwowanie wewnętrznie obowiązujących norm prawnych i organizacyjnych od członków oddziałów zbrojnych, prowadzenie działalności penitencyjnej i zabezpieczenie osobowe tras przemarszu oddziałów zbrojnych w terenie<sup>28</sup>. Siedziba Komendy XVI Okręgu NZW były lasy w rejonie wsi Karaska, gm. Kadzidło.

Członkowie NZW składali przysięgę, której tekst był następujący: „Walkę o Wielką Polskę uważam za największy mój obowiązek. Wstępując w szeregi NZW mam szczerą i nie przymuszoną wolę. Wpierw zginę aniżeli zdradzę. Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Jedynemu, że wiernie będę walczył o niepodległość Polski. Rozkazów Wodza Naczelnego oraz

<sup>26</sup> Pogotowie Akcji Specjalnej zostało zorganizowane wiosną 1945 r. jako przedłużenie działalności Akcji Specjalnej (AS) istniejącej w okresie okupacji hitlerowskiej przy NSZ celem zwalczania działaczy demokratycznych, a szczególnie członków PPR i funkcjonariuszy LUB (w:) Informator... , s. 113

<sup>27</sup> Informator o nielegalnych... , s. 118

<sup>28</sup> J. Czerniakiewicz, Z problematyki endeckiego zbrojnego podziemia na Mazowszu 1945-1947, „Zeszyty Naukowe ASW, nr 32, 1983, s. 27-28

wszystkich moich przełożonych będę służył i posłusznie wykonywał. Tak mi dopomóż Bóg i Ty Królowo Korony Polskiej”<sup>29</sup>.

Po ujawnieniu się Kuleszy „Młota II”, Komendantem Okręgu XVI NZW został Józef Kozłowski „Las”, który zmienił pseudonim na „Vis”. Zmieniono kryptonim Okręgu na „Orzeł”. Uległa zmianie także struktura organizacyjno-terytorialna. Przyjęto formę działalności małych grup w oparciu o siatki wywiadowcze.

Skład Komendy XVI Okręgu NZW „Orzeł”:

Komendant Okręgu	Józef Kozłowski „Las”, „Vis”
Zastępca	Piotr Macuk „Sęp”
Szef Sztabu	Bolesław Szyszko „Klon”
Sekretarz Okręgu	Henryk Tkaczyk „Sgk”
Wywiad i propaganda	Czesław Kania „Witold”, „Nałęcz”
Szef PAS	Józef Kozłowski „Las”, „Vis”
Łączność	NN „Borsuk”
Zaopatrzenie	Apolinary Samsel „Sokół”

Dowódcami Oddziałów PAS byli: Henryk Pyśk „Dąb II”, Edward Dobrzyński „Orzyc”, Henryk Skonieczny „Roman”, Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój”, Witold Borucki „Dąb”, Eugeniusz Lipiński „Mrówka” i NN „Orzeł”.

Okręg „Orzeł” dzielił się na 7 komend powiatowych:

1. Kom. Pow. „Płomień I” - obejmowała pow. ostrołęcki i część pow. przasnyskiego z gminami Baranowo, Chorzele i Zaręby, dowodzony przez Henryka Pyśk „Dęba II”, zastępca Czesław Duma „Nieznany”. Oddział liczył 12 ludzi.
2. KP „Płomień II” - obejmował północną część pow. Ciechanów i część pow. przasnyskiego z gminami Krzynowłoga Mała i Krzynowłoga Wielka. Dowódca Edward Dobrzyński „Orzeł”, zastępca Feliks Tadzak „Wolf”. Oddział PAS liczył 13 ludzi.
3. KP „Ciężki” - obszar działania pow. Ciechanów bez części północnej. Komendant Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój”, zastępca Stanisław Okuniewski „Kruk”. Oddział PAS liczył 16 żołnierzy.
4. KP „Łużyce” - północno-wschodnia część pow. ostrołęckiego i zachodnia część pow. łomżyńskiego. Dowódca Jan Dobrzyński „Orzeł”, zastępca Ignacy Dobrzyński „Warmiak”.
5. KP „Mściciel” pow. Maków Maz. Komendant Witold Borucki „Dąb”, zastępca Mieczysław Białczak „Zawisza”. Oddział PAS -12 ludzi.

<sup>29</sup> M. Sieradzki, op. cit., s. 115

6. KP „Orłowo”, „Wilno” - część pow. ostrołęckiego z gminami Kadzidło, Myszyniec, Łyse, Zbójna, Turośl. Komendant Wacław Mówiński „Szczygieł”, zastępca Stanisław Kania „Kłos”. Oddział PAS liczył 13 ludzi.
7. KP „Szczerbin” - pow. Szczytno oraz część gminy Myszyniec i Łyse. Komendant Aleksander Niewiadomski „Sarna”. Oddział PAS liczył 14 ludzi.<sup>30</sup>  
Okręg wydawał własne pismo „Echo Bałtyckie”, a następnie „Echo Lasu”. Redaktorem był Czesław Kania „Witold”, „Nałęcz”<sup>31</sup>.

25.06.1948 r. I i II Brygada KBW przeprowadziły operację pod kryptonimem „P” w okolicach wsi Karaska, gdzie mieściła się Komenda Okręgu XVI NZW „Orzeł”. Po ciężkiej walce Komenda została rozbita. Zginęło 4 żołnierzy NZW „Tur”, „Bohun”, „Dąb”, „Wiatr”, a 3 zostało rannych w tym dowódca Okręgu „Las”. Aresztowano 9 członków Komendy i Ochrony Sztabu oraz 2 kobiety - Janinę Chowańską i Mariannę Szyszko - żonę „Klona”. W ręce UB dostało się około 170 jednostek broni, 2616 sztuk amunicji, aparaty telefoniczne, radiowe i 7 tomów archiwum organizacyjnego.<sup>32</sup>

W wyniku procesu pokazowego, który odbył się w dniach 26-29.04.1949 r. w sali kina „Jantar” w Ostrołęce na karę śmierci skazano 7 aresztowanych. Wobec 3 Prezydent skorzystał z prawa łaski, na pozostałych 4 tj. J. Kozłowski „Las”, P. Macuku „Sęp”, B. Szyszko „Klon”, Cz. Kani „Witoldzie”, wykonano wyrok 12.08.1949.<sup>33</sup>

W połowie 1948 r. Witold Borucki „Dąb” podjął próbę odbudowy organizacyjnej XVI Okręgu NZW. Ponownie zmieniono kryptonim Okręgu na „Tęcza”, zaś Borucki przyjął pseudonim „Babinicz”. Utworzył 5 Komend Powiatowych, których komendanci byli również dowódcami oddziałów zbrojnych:

1. KP „Podhale” - północna część pow. Ostrołęka. Komendant Henryk Białczak „Waldek”, któremu podlegali Zygmunt Pierzchała „Jan”, i Marian Gajdziński „Zajac”.
2. KP „Orłowo” - południowa część pow. Ostrołęka. Komendant Stefan Kochański „Mewa”. Skład patrolu - Włodzimierz Chodkowski „Kora”. Władysław Majkowski „Żwirko”, Stanisław Wnuk „Włóczęga”.
3. KP „Wiosna” - powstała z połączenia Komend „Płomień I” i „Płomień II” obejmując część pow. Przasnysz. Komendant Eugeniusz Lipiński „Mrówka”. Podlegali mu m.in.: Stanisław Radomski „Ogień”, Aleksander Prusik „Borsuk”, Eugeniusz Kuligowski „Ryś”, Stanisław Garliński „Cichy”, NN „Lis”.

<sup>30</sup> Informator o nielegalnych... , s.119

<sup>31</sup> Ibidem, s. 118-119

<sup>32</sup> Dokumenty i materiały Archiwum Polski Podziemnej 1939-1956, Warszawa 1995, s. 164-166.

<sup>33</sup> Z. Młot-Kulesza, Śledztwo wyklętych, Warszawa 1995, s. 369-370

4. KP „Błękit” - południowo-zachodnia część powiatu Maków Maz. i północna część pow. Pułtusk. Komendant Suchołbiak „Szary”. Podlegali mu: Henryk Milewski „Cięty”, Józef Kowalczyk „Leszek”, Czesław Ptak „Zbych”.
5. KP „Mściciel” - południowa część pow. Maków Maz. Komendant Edward Dobrzyński „Orzyc”. Skład patrolu: Feliks Tadzak „Wolf”, Władysław Berg „Wilk”, Czesław Wrzutek „Słowik” i NN.<sup>34</sup>

Działalność Komendy „Tęcza” trwała krótko, została rozbita w sierpniu 1949 r. Zginął wówczas Komendant - W. Borucki „Dąb”, „Babinicz”<sup>35</sup>.

Na terenie Kurpiowszczyzny w okresie od stycznia 1946 do połowy maja 1948 r. oddziały NZW dokonały 52 ataków na pociągi i stacje PKP. Jedną z większych akcji NZW był atak na cukrownię w Krasieńcu. Wielokrotnie rozbrajano terenowe posterunki MO m.in.: w Turośli, Chorzelach, Zarębach, Myszyńcu, Lipowcu, Krasnosielcu, Baranowie, Kadzidle, zdobywając broń, amunicję oraz niszcząc dokumentację. Dużo potyczek oddziały NZW stoczyły z grupami UBP, MO i KBW w okolicach miejscowości Dylewo, Kadzidło. Zdunek, Surowe, Pełty, Myszyńiec.

Najczęściej stosowaną formą walki NZW były różnego rodzaju represje wobec członków PPR, SCh, MO, UB, WP, konfidentów. Współdziałanie z władzami komunistycznymi i organami bezpieczeństwa podlegały różnego rodzaju karom wyznaczanym przez NZW. Były to: ostrzeżenia z poleceniem zaprzestania dalszej działalności.<sup>36</sup>

Na przestrzeni lat 1948-1949, w wyniku działań operacyjnych UBP i KBW zlikwidowane zostały oddziały PAS „Chrobrego”, „Cygana”, „Jabłoni”, „Orzecha”, podlegające szefowi PAS „Nocy”.

W północnej części pow. ostrołęckiego działała jeszcze grupa Henryka Rogińskiego „Roga”, którą rozbito w maju 1952 r. Do 1954 r. istniała ostatnia w Puszczy Zielonej grupa podziemia Mariana Borysa „Czarnego”, który utworzył ją po rozbiciu oddziału „Roga”. Bilans walk z lat 1945-1956 nie jest w pełni znany i udokumentowany. „W tym czasie skazano na śmierć 2,5 tys. osób, z których większość stracono w latach 1944-48 (...), około 10 tys. zostało zabi-

<sup>34</sup> J. Czerniakiewicz, op. cit., s. 46-47; Z. Kulesza, NZW w walce..., s. 60-61

<sup>35</sup> Biuletyny Informacyjne..., t. 2, s. 159

<sup>36</sup> „Na terenie pow. Ostrołęka członkowie band leśnych przychodzą do młodych nauczycieli o poglądach demokratycznych i starają się pod groźbą zmusić ich, by zaprzestali wygłaszania swoich poglądów. Nauczycielstwo jest tym faktem zastraszone, że boi się o tych „odwiedzinach” mówić (w:) Biuletyny Informacyjne..., t. 2 s. 184

tych bez sądu, (...) dodać do tego trzeba jako ofiary represji 100 czy 150 tys. więźniów politycznych, skazanych za przestępstwa antypaństwowe na kary długoletniego więzienia. Dopisać do tego należy około 50 tys. akowców wywiezionych z ziem polskich (łącznie z Wileńszczyzną wschodnią, Galicją, Wołyniem i Polesiem) w głąb Rosji w latach 1944-45".<sup>37</sup>

Na zakończenie przytoczę wiersz napisany przez żołnierza NZW „Grom” na kwaterze w Bandysiach w roku 1946.<sup>38</sup>

#### Wizja

Leć ptaszyno leć  
 Na borów twych skraj  
 I powiedz mojej Ojczyźnie  
 że żyję -  
 Bo kryje mnie ten gaj  
 Żyję i żyć będę  
 Dokąd lasów twych stanie  
 I powiedz Jej ode mnie  
 że widzę  
 Narodu mojego powstanie  
 Widzę dzień euforii  
 Blaski, a na nich cienie  
 Widzę piękne lata,  
 Ale i jesienie  
 Jak w nie się rozpacz wplata

\* Artykuł opracowany w ramach badań dofinansowanych przez Komitet Badań Naukowych w Warszawie.

<sup>37</sup> M. Turlejska, op. cit., s. 107

<sup>38</sup> Prawda i legenda..., s. 1